Polsko-Ukraińskie Studia Interdyscyplinarne
2025, nr 1 (14), s. 11–24

https://czasopisma.marszalek.com.pl/en/10–15804/pom
DOI: 10.15804/PPUSI.2025.1.01

Tomasz Olejarz
Państwowa Akademia Nauk Stosowanych w Przemyślu
ORCID: 0000-0003-3805-4461
e-mail: tomek_olejarz@poczta.fm

INSTRUMENTALIZACJA I WPŁYW „CZYNNIKA" RELIGIJNEGO NA BEZPIECZEŃSTWO ONTOLOGICZNE I KONFESYJNE FEDERACJI ROSYJSKIEJ – CASUS ROSYJSKIEJ CERKWI PRAWOSŁAWNEJ PATRIARCHATU MOSKIEWSKIEGO

Streszczenie: Celem eksplanacyjnym niniejszej analizy jest chęć ukazania, w jaki sposób poczucie zagrożenia bezpieczeństwa ontologicznego i konfesyjnego Federacji Rosyjskiej wpływa na politykę wyznaniową tego państwa i instrumentalizację wpływu Cerkwi Prawosławnej Patriarchatu Moskiewskiego w relacjach wyznaniowych na obszarze poradzieckim, ze szczególnym uwzględnieniem sytuacji wewnątrzkonfesyjnej w Ukrainie, po agresji Rosji w 2022 roku. W artykule autor uwypukla współczesne rozumienie i sposoby definiowania oraz klaryfikowania pojęcia bezpieczeństwa ontologicznego i konfesyjnego, omawia specyfikę tożsamości konfesyjnej współczesnej Rosji przy uwzględnieniu jej ewolucji i redefinicji pod wpływem „czynnika" etnofiletyzmu, jak również egzemplifikuje sposób instrumentalizacji Cerkwi Prawosławnej Patriarchatu Moskiewskiego w relacjach wyznaniowych w Ukrainie, od rozpoczęcia agresji Federacji Rosyjskiej w 2022 roku.

Słowa kluczowe: Federacja Rosyjska, Ukraina, bezpieczeństwo ontologiczne, bezpieczeństwo konfesyjne, prawosławie, etnofiletyzm, Rosyjska Cerkiew Prawosławna Patriarchatu Moskiewskiego, wolność religijna

INSTRUMENTALIZATION AND INFLUENCE OF THE RELIGIOUS „FACTOR" ON THE ONTOLOGICAL AND CONFESSIONAL SECURITY OF THE RUSSIAN FEDERATION – THE CASE OF THE RUSSIAN ORTHODOX CHURCH OF THE MOSCOW PATRIARCHATE

Abstract: The aim of this article is to present how ontological and confessional threats affect Russian security and „confessional" policy. The concept of ontological security has been applied in international relations. Ontological security in world politics can be defined as the possession, on the level of the unconscious and practical consciousness, of answers to fundamental questions that all polities in some way, need to address such as state and individuals existence, relations with others and with their security. The analysis includes exemplifications of specific forms of ontological and confessional threats affecting the areas of Russian Federation state security and interreligious security, generated by war against Ukraine after 2022.

Keywords: Russian Federation, Ukraine, ontological security, confessional security, orthodoxy, ethnophyletism, Russian Orthodox Church, religious freedom

Wstęp

Federacja Rosyjska po przewartościowaniach 1991/1992 roku stanęła przed szczególnym wyzwaniem o charakterze dziejowym, tj. określeniem na nowo swojej tożsamości oraz sformułowaniem własnej wizji przyszłego porządku międzynarodowego. Obydwie kwestie pozostają ze sobą ściśle związane, albowiem wybór opcji identyfikacyjnej bezpośrednio wpływa na rosyjską wizję systemu międzynarodowego w XXI wieku. Z tego też względu religia (prawosławie), będąc istotnym komponentem rosyjskiej tożsamości narodowej, pozostaje znacząco obecna w procesie konceptualizacji priorytetów polityki zagranicznej i wyznaniowej współczesnej Rosji mających na celu zapewnienie FR poczucia bezpieczeństwa ontologicznego i konfesyjnego na całym obszarze poradzieckim. Co istotniejsze, na przestrzeni wieków relacje międzywyznaniowe zachodzące w tym regionie stawały się nieodzowną i integralną częścią „wielkiej" polityki, a tym samym wrażliwą kwestią meta i quasi-polityczną. Taka „polityzacja" i instrumentalizacja religii skutkowała pojawieniem się w rosyjskiej myśli i filozofii polityczno-religijnych hybryd ideologicznych, charakteryzujących się eklektyzemem poglądowym oraz szeroką swobodą interpretacyjną „przydatnych" elementów danego wyznania dla praktyki politycznej. Chrześcijaństwo ortodoksyjne przez wiele stuleci pełniło funkcję kryterium identyfikacyjnego Rosjan. W literaturze przedmiotu zwraca się uwagę na kilka typów „politycznego prawosławia", obecnych w treści polityki wewnętrznej i zagranicznej Rosji. Systematyzacja tego zjawiska pozwala, dla przykładu, wyróżnić nurty i orientacje ideowe: imperialistyczny (neo)eurazjatycki, islamistyczny, nacjonalistyczny, solidarności słowiańskiej (neopanslawizm) oraz wyjątkowości (ekskluzywizm) cywilizacji prawosławnej. Szczególna rola w procesach re-identyfikacyjnych, podejmowanych przez współczesną FR w ramach realizowanych polityk bezpieczeństwa i wyznaniowego, została powierzona instytucji Rosyjskiej Cerkwi Prawosławnej. W tym kontekście artykuł analizuje główne założenia i przejawy „polityki" bezpieczeństwa ontologicznego i wyznaniowego Rosji. Następnie przedstawiono sposoby radzenia sobie z wyzwaniami ontologicznymi w polityce Kremla, wobec obszaru poradzieckiego, ze szczególnym uwzględnieniem Ukrainy. Pokazano, dlaczego elitom rządzącym nie udało się faktycznie przeformułować tożsamości i samoidentyfikacji Rosji, wobec czego lęk o terytorium (terytoriocentryzm) aktywował na nowo impuls neoimperialny w polityce tego państwa, czemu Rosja dała wyraz agresją na Ukrainę 24 lutego 2022 roku.

Pojęcie, charakterystyka i specyfika bezpieczeństwa ontologicznego i wyznaniowego (konfesyjnego)

Koncepcje bezpieczeństwa ontologicznego i konfesyjnego stanowią nowoczesne podejście do analizy zagrożeń, uwzględniające wielowymiarowy charakter współczesnych wyzwań w materii szeroko pojętego bezpieczeństwa jednostki i państwa. W odróżnieniu od klasycznego podejścia do problematyki bezpieczeństwa, skoncentrowanego przede wszystkim na państwie i ochronie jego granic, podejście *human security* („ludzkiego wymiaru bezpieczeństwa") kładzie nacisk na bezpieczeństwo człowieka, uwzględniając szeroki zakres współczesnych i nietradycyjnych zagrożeń, gdzie poza swoim państwocentrycznym wymiarem bezpieczeństwo jawi się jako jedna z podstawowych wartości życia jednostkowego i zbiorowego. W takim ujęciu nauki społeczne, zajmujące się wartościami i wynikającymi z nich zachowaniami, sensami i instytucjami, traktują bezpieczeństwo jako podstawową potrzebę przede wszystkim samego człowieka. Jest ono wówczas definiowane jako stan i proces zapewniania istnienia i rozwoju („zabezpieczenia") danego bytu. Jest więc skorelowane z kondycją bytu i jego psychofizycznym przetrwaniem. Tak zdefiniowana problematyka stanowi również przedmiot zainteresowania ontologii, dyscypliny filozofii zajmującej się ludzką wiedzą o bycie (Pawłuszko, 2018, s. 237). W konsekwencji problematyka bezpieczeństwa jednostki analizowana w wymiarach ontologicznym i konfesyjnym to koncepcja, która odchodzi od tradycyjnego (państwocentrycznego) rozumienia bezpieczeństwa jako ochrony państwa przed zagrożeniami zewnętrznymi, zaś w centrum tego „paradygmatu" znajduje się człowiek – jako podmiot działań politycznych, społecznych i kulturowych. W takim antropocentrycznym podejściu do bezpieczeństwa podstawowe dylematy bezpieczeństwa rozpatrywane są z punktu widzenia jednostki ludzkiej, która narażona jest na liczne i różnorodne zagrożenia współczesnego świata. Koncentrując się na jednostce ludzkiej, jako podmiocie referencyjnym, w szerokim zakresie koncepcja

human security i jej wymiary ontologiczny i konfesyjny dążą do zapewnienia każdemu człowiekowi godnego i wartościowego życia oraz integralnego rozwoju. W wąskim zakresie dotyczą również umożliwienia jednostce egzystencji w wolnym i demokratycznym państwie, gwarantującym przestrzeganie podstawowych praw człowieka i obywatela (w tym m.in. wolności sumienia, wyznania i praktykowania kultu religijnego) (Human Security Handbook, 2016, United Nations, s. 5).

W tym kontekście warto podkreślić, iż politolodzy i internacjolodzy koncentrujący się na bezpieczeństwie państwa wskazują na potrzebę „przetrwania" całych instytucji: państwa, sojuszu lub innych struktur. Tymczasem w rozumieniu A. Giddensa – popularyzatora pojęcia bezpieczeństwa ontologicznego – chodzi raczej o niepewność co do własnej tożsamości. A. Giddens konstatuje, że bezpieczeństwo ontologiczne oznacza posiadanie przez podmiot odpowiedzi na fundamentalne pytania egzystencjalne, które zadaje nam życie (zob. Giddens, 1990; Giddens, 1991). Nie muszą to być, jak się wydaje, odpowiedzi ostateczne. Bezpieczeństwo ontologiczne jest więc czymś odmiennym od bezpieczeństwa, rozumianego jako tylko przetrwanie bytu i podmiotu. Chodzi raczej o „posiadanie" przez dany podmiot poczucia sensu istnienia w konkretnej czasoprzestrzeni. W koncepcji bezpieczeństwa ontologicznego, problemem jest zatem tożsamość i samopostrzeganie podmiotu. Decyzje państwa wynikają wówczas z wiedzy i sposobu myślenia decydentów o potrzebach i interesach własnych i samego państwa. W takim ujęciu, bezpieczeństwo ontologiczne ma charakter dyskursywny i kontekstowy. Wyłania się w procesie nadawania znaczeń i sensu rozmaitym zdarzeniom, dotyczącym przede wszystkim danego podmiotu (człowieka). Dla przykładu B.J. Steele podkreśla klasyczne stwierdzenie szkoły realizmu politycznego, iż „państwa są racjonalnymi egoistami". Dodaje jednak, że ów „egoizm" nie opiera się li tylko na czynniku materialnym (np. zasoby militarne państwa), ale również na czynniku ideacyjnym (tożsamości, ideach politycznych, wizjach polityki etc.), który nadaje sens wykorzystaniu czynnika materialnego. Innymi słowy, bezpieczeństwo ontologiczne wskazuje na proces konstruowania tożsamości podmiotu, który manifestuje się poprzez określone decyzje i praktyki społeczne (polityczne, konfesyjne etc.) (Pawłuszko, 2018, s. 239, 241; Wendt, 1995, s. 71–81; Steele, 2008).

W tej perspektywie należy zauważyć, iż kategoria pojęciowa „tożsamości" ma współcześnie szerokie zastosowanie w etnologii, psychologii, antropologii kultury oraz antropologii społecznej. W najbardziej ogólnym rozumieniu oznacza ono świadomość jednostki dotyczącą własnej przynależności do konkretnej grupy, co pozwala jej wyznaczyć swoje miejsce w przestrzeni społeczno-kulturowej i orientować się w otaczającym świecie. Konieczność tożsamości uwarunkowana jest tym, że każdy człowiek potrzebuje pewnego uporządkowania własnego życia, które jest możliwe tylko we współpracy z innymi ludźmi. „Tożsamość religijna" jawi się wówczas formą grupowej i osobistej świadomości, zbudowanej na uświadomieniu swojej przynależności do określonej religii i kształtującej wyobrażenie o sobie i świecie za pośrednictwem odpowiednich dogmatów religijnych i zasad wiary. Tożsamość religijna jest jedną z pierwszych form świadomości człowieka i dlatego znajduje się na początku kształtowania innych rodzajów tożsamości. W tym miejscu warto podkreślić, iż religia jest znaczącym czynnikiem w procesie kształtowania tożsamości jednostki i państwa. Od końca XX stulecia na świecie można zaobserwować jej aktywny powrót na scenę życia światowego i lokalnego (Solarz, Schreiber, 2012). W terminologii współczesnego religioznawstwa proces ten został zaznaczony przez różne pojęcia synonimiczne, m.in. odrodzenie religijne, wzrost religijny i przebudzenie religijne, powrót do religii (Marczewska-Rytko, 2010, s. 79–84; Zachura, 2012, s. 80; Fox, Sendler, 2004). Przejście współczesnego społeczeństwa od tradycyjnych sposobów organizacji ku nowym, zglobalizowanym zupełnie inaczej włącza religię do kontekstu społecznego i politycznego. Dociera ona w dotąd niedostępne dla siebie sfery życia społecznego, politykę globalną i regionalną, gospodarkę międzynarodową, staje się fundamentem ideologicznym wielu ruchów społecznych i obywatelskich, polityki państw, doktryn partii politycznych, organizacji międzynarodowych, organizacji terrorystycznych etc. (Harbatski, 2015, s. 138).

Z kolei definicja „bezpieczeństwa kulturowego" jawi się jako relatywnie nowatorska i jeszcze nie wystarczająco teoretycznie (d)opracowana. W Europie w ostatnich dziesięcioleciach pojawiły się pierwsze definicje i desygnaty pojęcia „bezpieczeństwa kulturowego", przede wszystkim w aspekcie cywilizacyjnym. Wówczas to bezpieczeństwo kulturowe traktowane jest przede wszystkim jako możliwość zachowania przez społeczeństwa własnej specyfiki bez względu na zmieniające się warunki i zagrożenia. Ujmując rzecz bardziej

szczegółowo, pojęcie to obejmuje stałość tradycyjnych schematów języka, kultury, tożsamości, społeczności, zwyczajów narodowych i religijnych. W literaturze rosyjskiej definicja „bezpieczeństwo kulturowe" potraktowana jest dość szeroko i rozpatruje kulturę nie tylko jako obiekt, ale również jako źródło bezpieczeństwa. Bezpieczeństwo wyznaniowe jest wówczas integralną częścią bezpieczeństwa kulturowego. Określenie „bezpieczeństwo wyznaniowe" nie jest w pełnej mierze zdefiniowane, chociaż można je spotkać w tej lub innej postaci w literaturze naukowej. Co więcej, w literaturze naukowej i publicystycznej bardzo często występują jako synonimiczne i *prima facie* analogiczne określenia – „bezpieczeństwo wyznaniowe" i „bezpieczeństwo religijne". Jednakże pojęcia te różnią się między sobą, podobnie jak różnią się definicje takich pojęć jak wyznania i religie (Harbatski, 2015, s. 137).

Klaryfikacja i eksplanacja definicji „bezpieczeństwa konfesyjnego" w odróżnieniu od definicji „bezpieczeństwa religijnego", pozwala szerzej rozumieć omawiany problem. Pod pojęciem „bezpieczeństwa konfesyjnego" definiowany jest system zachowania głównej zawartości jakiejkolwiek konfesji i jej osobliwości kultowych, a także zażegnanie konfliktów na gruncie konfesyjnym. Pod tym pojęciem może być także rozpatrywany system warunków koniecznych dla pełnowartościowego rozwoju różnorodnych konfesji w jednej przestrzeni kulturowej. Ten system może tworzyć warunki, które dają możliwość zażegnania albo zmiękczania konfliktów powiązanych z problemami konfesyjnymi. Pojęcie „bezpieczeństwo konfesyjne" jest szersze niż „państwowo-konfesyjne bezpieczeństwo", o ile razem z bezpieczeństwem państwowym i systemem stosunków państwowo-konfesyjnych obejmuje również problemy międzykonfesyjne oraz bezpieczeństwo osobiste, jak również zachowanie tożsamości religijnej, nie tylko na poziomie państwowym, ale i osobistym. Innymi słowy, problem tożsamości konfesyjnej nie jest wyłącznie problemem teologicznym i pytaniem konfesyjnym, lecz czynnikiem identyfikacji z określonym wyznaniem i bardzo często z określoną narodowością, terytorium oraz trybem życia. Identyfikacja bowiem jest charakterystyczną cechą człowieka, związaną z uczuciem jego własnej przynależności do określonej grupy – partii politycznej, narodu, konfesji religijnej (Harbatski, 2015, s. 140).

W kontekście tożsamości religijnej najczęściej mówimy i myślimy o odnoszeniu się do szerokich kierunków i systemów religijnych, np. chrześcijaństwa, islamu czy buddyzmu, ale tylko w ramach przeciwstawiania własnego systemu wiary do innego systemu. Ponadto tożsamość religijna bardzo często jest wyznacznikiem tożsamości kulturowej, zaś z systemem „bezpieczeństwa konfesyjnego" wiąże się również problem „tożsamości etnoreligijnej". Konflikty o charakterze etnoreligijnym rozwijają się przede wszystkim na tle narodowościowym i pozostają uwarunkowane czynnikami kulturowo-cywilizacyjnymi (Harbatski, 2015, s. 141–142). Podsumowując, należy stwierdzić, iż zbiorowości ludzkie, jakimi są państwa, potrzebują stabilnych wyobrażeń o sobie, o swoim miejscu i roli wśród innych podmiotów. Spójna narracja biograficzna jest podstawą poczucia bezpieczeństwa ontologicznego i pozwala takim podmiotom podejmować celowe działania. Wspólnocie, jaką jest państwo, poczucie bezpieczeństwa daje nie tylko fizyczne przetrwanie, ale i pewność ciągłości swojego istnienia, także w wymiarze symbolicznym (Curanović, 2021, s. 47–48). Szczególnym przykładem takiego podmiotu jawi się Federacja Rosyjska i opis reakcji tego państwa na poczucie zagrożenia bezpieczeństwa ontologicznego i kulturowo-cywilizacyjnego (konfesyjnego).

Tożsamość konfesyjna i specyfika „rosyjskiego" prawosławia oraz wpływ czynnika etnofiletyzmu

Federacja Rosyjska to państwo, które charakteryzuje się największymi problemami z samookreśleniem we współczesnym świecie spośród wszystkich liczących się państw. Dotyczą one jej sfery historycznej, politycznej, narodowej i kulturowej. W sferze historyczno-kulturowej chodzi o stopień identyfikacji z przeszłością i odwoływanie się do tożsamości złożonej, wielonarodowej, postimperialnej, która pod względem kulturowym ma w zasadzie charakter hybrydowy. Opisywane procesy identyfikacyjne w Rosji przebiegają równolegle na poziomie narodowym, religijnym, państwowym i międzynarodowym. Cywilizacyjno-kulturowa tożsamość współczesnej Rosji stanowi zatem złożony, powiązany ze sobą systemowo – w toku długotrwałych procesów historycznych – zespół cech swoistych, który składa się na specyficzny kulturowo-polityczny „genotyp" przekazywany z pokolenia na pokolenie. Cechy te dotyczą systemu wartości i sposobów myślenia

i wartościowania, norm i zachowań, ale także instytucji (politycznych i wyznaniowych) oraz sposobów ich funkcjonowania. Mamy tu więc do czynienia nie tylko z zespołem idei (imperialnej, neoeurazjatyckiej, nacjonalistycznej, neopanslawistycznej, ekskluzywizmu cywilizacji prawosławnej etc.), ale i z czynnikami niejako materializującymi się w rzeczywistości społecznej i funkcjonującymi w niej często pod powierzchnią faktów i zdarzeń, które można zaobserwować. Składają się one na swoistą „naturę" współczesnej Rosji, dla której charakterystyczny pozostaje pluralizm tożsamości (Olejarz, 2020, s. 109–110).

Prawosławie rozumiane zarówno jako instytucja jak i religia, pozostaje od początków istnienia Rosji stałym i najistotniejszym komponentem jej tożsamości. Podlega ewolucji, jednakże w ograniczonym stopniu, co wynika m.in. z troski hierarchii duchownej i elity politycznej o utrzymanie „czystości wiary" i wierności tradycyjnej doktrynie. Jest to źródło wielu dylematów we współczesnej Rosji, gdzie kluczowe znaczenie w pejzażu kulturowo-religijnym odgrywa właśnie chrześcijaństwo wschodnie (Olejarz, Bryliński, 2011, s. 144; Nizioł, 2004, s. 76). Prawosławie pozostaje dominującą religią w Federacji Rosyjskiej pomimo zróżnicowania religijnego, będącego następstwem wieloetnicznego charakteru Rosji. Wynika to z faktu, iż po pierwsze – jest religią Rosjan, którzy stanowią większość w Federacji, po drugie – jest efektem wpływu uwarunkowań historycznych i roli, jaką podporządkowane państwu, odgrywało zawsze w dziejach Rosji (Olejarz, Bryliński, 2011, s. 144; Nizioł, 2004, s. 75–76). W tym kontekście Cerkiew prawosławna nieprzerwanie uważana jest za jedną z niewielu instytucji, które Rosjanie nadal szanują, zaś samo prawosławie charakteryzują jako istotny element prawdziwej rosyjskiej tożsamości. Innymi słowy, dla większości Rosjan prawosławie to nie tylko „wiara ojców", ale także swoista forma deklaracji narodowościowej oraz afiliacji kulturowej. Istota wszystkich prądów ideologicznych i kierunków myślowych formułowanych przez Rosjan osadza się na postrzeganiu własnego narodu, państwa, kultury jako czegoś odrębnego, przeciwstawnego reszcie świata. Poczucie odrębności w połączeniu z samoutwierdzeniem prawosławia jako podstawy ideologicznej stale towarzyszy formułowaniu rosyjskiej idei narodowej (Suchanek, 1998, s. 3). Tym samym tradycja prawosławna postrzegana jest nie tylko w kategoriach *stricte* konfesyjnych, ale także ujmowana jako system wartości społeczno-politycznych, element dziejów narodowych, fundament światopoglądowy czy też synonim patriotycznej formacji (de Lazari, 2000, s. 101–106).

Odrodzeniu religijności i autorytetu Cerkwi prawosławnej w Rosji towarzyszą również określone uwarunkowania i determinanty. Opisywane zjawiska stanowią pochodną symbolicznego upadku dawnego porządku kulturowego, ufundowanego i ugruntowanego na komunistycznej ideologii. Erozja systemu ateistycznego odsłoniła problem stworzenia lub znalezienia nowego systemu symboli i wartości w Rosji. W naturalny sposób religia we współczesnej FR uważana jest zatem za duchową alternatywę, zdolną do wykreowania systemu odniesienia dla przyszłego rozwoju społeczeństwa i państwa. W tym ujęciu religia prawosławna stanowi już istniejący „program i projekt", gotowy do użycia w przestrzeni kulturowo-religijnej i politycznej, zaś Cerkiew prawosławna identyfikowana jest z nią *per se* (Agadżanin, 1995, s. 88–89). Renesans religijności rosyjskiej łączy się także ze zjawiskiem „odzyskania" przez Rosję swojej dawnej historycznej tożsamości. Fakt ten z kolei powoduje, iż Cerkiew postrzegana jest jako jeden z najważniejszych filarów przedrewolucyjnej tożsamości Rosji. W tym przypadku symbolizm Cerkwi stanowi bazę rosyjskiej „prawdziwej" tradycji kulturowej. Ponadto publiczne i praktyczne zainteresowanie sprawami Cerkwi idzie ręka w rękę z romantyzacją rosyjskiej tradycji arystokratycznej, tworzeniem mitu bogatego i potężnego Imperium Rosyjskiego sprzed 1917 r. W tym miejscu w sposób świadomy instytucje cerkiewne wykorzystywane są jako zewnętrzny wyraz rekonstrukcji prawowitej tożsamości, rewitalizowanej przy użyciu dawnej historycznej tradycji, zaś Cerkiew i prawosławie zaczynają symbolizować wspólną przeszłość, wiążącą obecną Rosję z wielkimi tradycjami potwierdzającymi tożsamość kulturową i cywilizacyjną, w sytuacji kiedy komunizm nie pełni już takiej funkcji (Olejarz, Bryliński, 2011, s. 144–145).

Współcześnie bardzo istotnym powodem religijnego odrodzenia i dominacji prawosławia w Federacji Rosyjskiej jest odradzający się dynamicznie rosyjski nacjonalizm. Raz jeszcze zatem Cerkiew staje się instrumentem, symbolem i zewnętrznym wyrazem, tym razem narodowej, a nawet etnicznej tożsamości Rosji. Wówczas to instytucje cerkiewne postrzegane są jako tzw. narodowy kościół Federacji Rosyjskiej. Skutkuje to uwikłaniem Cerkwi w różnorakie para- i metapolityczne afiliacje, co rodzi z kolei konkretne implikacje

w sferze politycznej i międzywyznaniowej (Curanović, 2010, s. 17–18; Ławreszczuk, 2009). Kombinacja tychże faktorów czyni zatem religię prawosławną i instytucję Cerkwi doskonałym i wieloznacznym symbolem przemian, jakie zachodzą obecnie zarówno w Federacji Rosyjskiej, jak również na całym obszarze poradzieckim (Olejarz, Bryliński, 2011, s. 145; Agadżanin, 1995, s. 89). Pierwszoplanowe znaczenie konfesji prawosławnej jako czynnika identyfikacyjnego w FR potwierdzają również strukturalne aspekty rosyjskiej religijności. Funkcjonowanie religii przede wszystkim jako symbolu masowej identyfikacji i moralno-politycznej jedności oraz idei spajającej świecką wspólnotę w Rosji pozostaje najbardziej emblematyczne właśnie w przypadku prawosławia. W preambule ustawy z 26 lipca 1997 roku o wolności wyznania i związkach wyznaniowych w Federacji Rosyjskiej znalazł się zapis wyróżniający prawosławie, islam, judaizm i buddyzm jako nieodłączną część historycznego dziedzictwa narodów Rosji, przy czym to właśnie chrześcijaństwu ortodoksyjnemu została przypisana szczególna rola historyczna oraz wkład w duchowy i kulturowy rozwój rosyjskiej tożsamości. Dodatkowo takie właśnie sformułowanie dało początek w rosyjskim prawie wyznaniowym pojęciu tak zwanych religii tradycyjnych. Bezsprzecznie największe wpływy polityczne w Rosji mają obecnie prawosławie i islam. Wyznania te dysponują odrębnymi „obszarami wpływów" i na tym opiera się ich konsensus i współdziałanie, iż solidarnie przeciwdziałają konkurencyjnym wpływom protestantyzmu i katolicyzmu. O ile w fazie pierestrojki religia była traktowana jako symbol przemian demokratycznych, o tyle obecnie obie religie traktowane są jako ostatnie bariery na drodze przeniknięcia Zachodu do „wnętrza" Rosji. To z kolei odnawia stary i jeszcze przedrewolucyjny spór w strukturze samego prawosławia i dzieli go na przeciwstawne nurty: prozachodni (zapadniczeskij) i słowianofilski, eurazjatycki i promonarchiczny (Borowik, 2000, s. 131; Curanović, 2010, s. 115–120). Wyraźna przewaga Rosyjskiej Cerkwi Prawosławnej nad pozostałymi „religiami tradycyjnymi", a tych nad pozostałymi wyznaniami wiąże się również ze specyficznym typem realizowanej polityki państwa, zwanej „polityką (dyplomacją) konfesyjną", integralnie „sprzężoną" z problematyką bezpieczeństwa ontologicznego i konfesyjnego Federacji Rosyjskiej. Z zapisów doktryny bezpieczeństwa narodowego FR wynika, że „bezpieczeństwu wyznaniowemu", będącemu istotnym komponentem „bezpieczeństwa narodowego", przyznaje się charakter priorytetowy, co pozostaje szczególnie istotne w kontekście stosunków politycznych i międzywyznaniowych na całym obszarze poradzieckim, jak również z perspektywy „wnętrza" tych państw, w których Cerkiew Prawosławna Patriarchatu Moskiewskiego odgrywa istotną rolę religijno-kulturową i polityczną – *vide* Ukraina.

Prawosławie ujmowane jako najistotniejszy czynnik tożsamościowy współczesnej Rosji, jak również Rosyjska Cerkiew Prawosławna stanowiąca instytucjonalny wyraz obecności w Rosji chrześcijaństwa ortodoksyjnego, definiują w sposób ideologiczny i praktyczny rzeczywistość wyznaniową współczesnej Federacji Rosyjskiej i dawnego obszaru poradzieckiego. Przewaga konfesji prawosławnej nad innymi tradycjami i denominacjami religijnymi wynika nie tylko z faktu największej liczby wiernych i zarejestrowanych podmiotów kościelnych, rozbudowanej infrastruktury czy też posiadanego majątku, ale także ze wsparcia udzielanego jej przez instytucje państwa, które dostrzegają w Cerkwi ważnego partnera w dziele odnowy i właściwej formacji społeczeństwa, jak również instrumentu polityczno-kulturowego w relacjach z państwami i społeczeństwami obszaru poradzieckiego. Wiąże się to również ze skłonnością przeważającej części rosyjskich elit politycznych do swoistej „fetyszyzacji" i afirmacji prawosławia, przejawiającej się w przeświadczeniu, iż powrót do „narodowej religii Rosjan" jest powrotem do utraconej i najbardziej autentycznej tradycji oraz tożsamości narodu i państwa (Olejarz, Stępniewski, 2103, s. 121).

W tym miejscu należy podkreślić, że w XIX wieku prawosławna eklezjologia, zwłaszcza w Rosji, uległa znaczącym wpływom laickich idei narodowościowych. W praktyce kościelnej zaczęły funkcjonować zasady: ko-terytorialności i konfesyjnego ekscepcjonalizmu. Eklezjologia prawosławna, oparta na fundamencie jedności eucharystycznej, zaczęła transformować się w stronę poczucia konfesyjnego ekskluzywizmu (Ławreszczuk, 2009, s. 79). Wywyższenie danej grupy etnicznej w obrębie danego kościoła (cerkwi), dążenie do tworzenia lokalnych cerkwi zgodnie z kryterium narodowościowym i etnicznym zamiast zgodnie z zasadami eklezjalnymi jest istotą tzw. etnofiletyzmu. Etnofiletyzm (gr. *ethno* – naród, *phili* – rasa, plemię), podobnie jak kwestia jedności prawosławia, stanowi problem wewnętrzny, gdyż rozwija się jedynie wewnątrz danej Cerkwi. Etnofiletyzm dąży do tworzenia lokalnych cerkwi na zasadach narodowościowych i etnicz-

nych. Podstawową zasadą etnofiletyzmu jest jedność narodowościowa, językowa i kulturowa w obrębie Cerkwi lokalnej. Etnofiletyzm służy więc uwypukleniu, w ramach eklezjologicznej struktury, pewnej określonej grupy narodowej (Ławreszczuk, 2009, s. 73). W tym miejscu warto zaznaczyć, że interesujące w kontekście identyfikacyjnej funkcji konfesji prawosławnej w Rosji, także współcześnie, pozostaje zjawisko unarodowienia (etnizacji) religii, czyli zespolenia tradycji religijnej i narodowej w procesie historycznym, w stopniu prowadzącym właściwie do ich utożsamienia. Skutkiem tego jest przekonanie o tym, że przynależność do danej wspólnoty narodowej warunkuje nie tylko pochodzenie etniczne, ale także konkretne wyznanie religijne. Zjawisko etnizacji religii jest charakterystyczne zwłaszcza dla chrześcijaństwa wschodniego, gdzie opisywanej tendencji sprzyja autokefaliczna struktura Cerkwi. Skutkiem opisywanego zjawiska jest na przykład w prawosławnych społecznościach w Rosji poczucie, że Cerkiew stanowi przede wszystkim narodowe dziedzictwo, w mniejszym zaś stopniu dostrzega się w funkcjonowaniu Cerkwi prawosławnej jej uniwersalny charakter oraz ekumeniczno-konfesyjne znaczenie (Curanović, 2010, s. 17–18).

Polityzacja i instrumentalizacja wpływu Cerkwi Prawosławnej Patriarchatu Moskiewskiego na środowisko konfesyjne współczesnej Ukrainy

Pozycja Rosyjskiej Cerkwi Prawosławnej we współczesnej Rosji wiąże się również ze specyficznym typem (modelem) realizowanej przez to państwo polityki, określanej „polityką konfesyjną", integralnie powiązaną z problematyką bezpieczeństwa ontologicznego i wyznaniowego. Z treści zapisów doktryny bezpieczeństwa narodowego FR wynika, iż „bezpieczeństwu wyznaniowemu" – będącemu istotnym komponentem bezpieczeństwa narodowego – przyznaje się charakter priorytetowy, co pozostaje szczególnie istotne w kontekście stosunków politycznych i międzywyznaniowych na całym obszarze poradzieckim oraz z perspektywy „wnętrza" tych państw, w których Cerkiew Prawosławna Patriarchatu Moskiewskiego odgrywa istotną rolę intereligijną i quasi-polityczną, zwłaszcza dotyczy to współczesnej Ukrainy. „Bezpieczeństwo wyznaniowe", traktowane jako komponent bezpieczeństwa narodowego, pozostaje ściśle powiązane z suwerennością kulturową (cywilizacyjną) państwa, czyli nie tyle zupełną niezależnością od zewnętrznych wpływów, ile zdolnością przeciwstawiania się zewnętrznej presji cywilizacyjnej. I tak zbieżność pragmatycznie zdefiniowanych interesów Cerkwi i Kremla ujawnia się w materii realizacji wspólnych interesów w geopolitycznej przestrzeni poradzieckiej. Wspólnym terminem „bliskiej zagranicy", obejmującej wszystkie byłe republiki radzieckie z wyjątkiem państw bałtyckich, określa się w nomenklaturze państwowo-kościelnej geopolityczną i georeligijną „strefę wpływów", która – co ważniejsze – identyfikuje się pod względem geopolitycznym z „terytorium kanonicznym" oddziaływania Rosyjskiej Cerkwi Prawosławnej Patriarchatu Moskiewskiego. Dlatego RCP uznała za swój priorytet ochronę integralności terytorium kanonicznego, także poprzez utrzymanie przestrzeni poradzieckiej w orbicie politycznych wpływów FR oraz przeciwstawianie się Zachodowi, częstokroć jawnie kontestującemu polityczną dominację Moskwy i konfesyjny „monopol" Patriarchatu Moskiewskiego na tym obszarze (Curanović, 2010, s. 212).

Problem analizowanej tożsamości kulturowo-cywilizacyjnej i konfesyjnej Rosji stanowi kolejny ważny element wspólnego zainteresowania Cerkwi i politycznych władz świeckich Federacji Rosyjskiej. Centralnym pojęciem odzwierciedlającym wspólne stanowisko państwa i Cerkwi jest „cywilizacja" – rząd preferuje określenie „eurazjatycka" lub „rosyjska", zaś Cerkiew ze zrozumiałych względów „prawosławna". Równolegle pojęciem, które coraz częściej pojawia się w rozważaniach o wyjątkowości cywilizacji prawosławnej, jest „ruski mir", odnoszący się do różnie ujmowanej rosyjskiej przestrzeni duchowej, kulturowej lub przestrzeni rosyjskojęzycznej. „Ruski mir" zakłada istnienie odrębnego świata rosyjskiej duchowości, którego integralność została naruszona przez przeszłe wydarzenia polityczne, ale zostanie ona odtworzona w przyszłości, zaś pierwszym krokiem w tym kierunku powinno być przywrócenie unii kanonicznej pomiędzy skonfliktowanymi cerkwiami, dokonane pod egidą Rosyjskiej Cerkwi Prawosławnej Patriarchatu Moskiewskiego. W tym kontekście „ruski mir" jest coraz częściej przedstawiany przez władze polityczne jako rosyjski projekt cywilizacyjny, zabezpieczający i łączący prawosławną tożsamość Rosji z jej politycznymi ambicjami mocarstwowymi (Curanović, 2010, s. 214–215).

Rys. 1. „Terytorium kanoniczne" jako georeligijna strefa wpływów i obszar oddziaływania Rosyjskiej Cerkwi Prawosławnej Patriarchatu Moskiewskiego



Źródło: D. Horyevoy, *Autocephaly of ROC may be canonically cancelled. A response to the article of metropolitan Hilarion Alfeyev*, Religious Information Service of Ukraine, https://risu.ua/en/autocephaly-of-roc-may-be-canonically-cancelled-a-response-to-the-article-of-metropolitan-hilarion-alfeyev_n126299 (dostęp: 23.02.2022).

W polityce konfesyjnej FR do priorytetowych celów Rosyjskiej Cerkwi Prawosławnej Patriarchatu Moskiewskiego na płaszczyźnie międzynarodowej należy umacnianie rosyjskich wpływów na obszarze tzw. bliskiej zagranicy (terytorium kanoniczne), zwłaszcza zaś pielęgnowanie bliskości kulturowej (wyznaniowej) Rosji z państwami Europy Wschodniej: Białorusią, Ukrainą, Mołdawią oraz wybranymi państwami basenu Morza Czarnego i Kaukazu. Działalność Rosyjskiej Cerkwi Prawosławnej, polegająca na podtrzymywaniu więzi *sootieczestwienników* z ojczyzną, wywiera wpływ na stosunki międzypaństwowe Rosji, wpisując się tym samym w priorytety polityki zagranicznej FR i priorytety konfesyjne RCP PM. W tym kontekście podtrzymywanie więzi diaspory z Rosją, z ojczystą kulturą, przede wszystkim z językiem i wiarą prawosławną, służy nade wszystko utrzymywaniu rosyjskiej przestrzeni kulturowej i pozostaje ważnym instrumentem wytyczania symbolicznych granic „ruskiego miru". W procesie analizy doniosłości czynnika religijnego w polityce zagranicznej Federacji Rosyjskiej należy zwrócić uwagę na specyfikę koncepcji geopolitycznej Rosji, określanej mianem (neo)bizantyzmu (Curanović, 2010, s. 118–119).

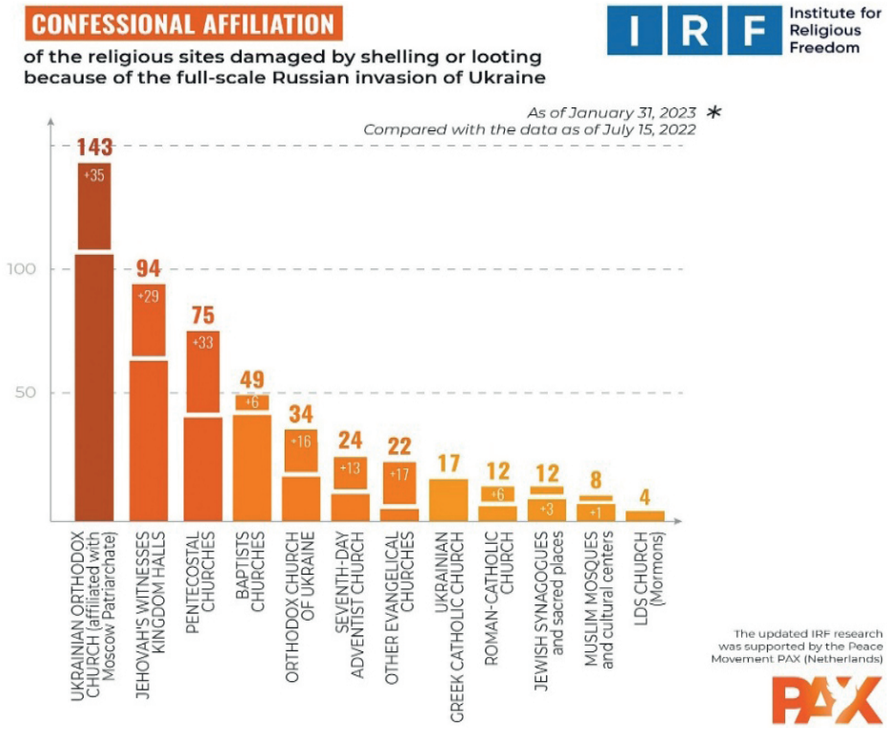
Bizantyzm, jako jedna z wielu koncepcji polityki zewnętrznej FR, pozostawał przez długi okres obecny zarówno w jej historii, jak i praktyce politycznej Rosji. Zwolennicy tego „projektu" podnosili zasadność motywacji narodowo-patriotycznych w polityce krajowej, odrzucając równolegle wartości okcydentalne i podkreślając, iż Rosja pozostaje nieustannie wielkim mocarstwem, którego powołaniem jest bycie przeciwwagą dla mocarstw oceanicznych. Także współcześnie Rosja, odwołując się do koncepcji neobizantyzmu, podnosi w założeniach swojej polityki zagranicznej doniosłość czynnika kulturowego, zwłaszcza ze szczególnym uwzględnieniem jego komponentu religijnego, tym bardziej że obecny wariant neobizantyzmu uznaje religię prawosławną za istotny element geopolitycznego oddziaływania Rosji w środowisku międzynarodowym („geopolityka prawosławia"). W praktyce zatem adherenci neobizantyzmu nieustannie uważają FR za swoistego lidera wszystkich państw o proweniencji prawosławnej, w skład których wchodzą: Armenia, Białoruś, Mołdawia i Kazachstan, ale także Gruzja i Ukraina. Krąg zewnętrzny tworzą ponadto: Bułgaria, Serbia, Grecja, Cypr oraz Rumunia. W tym celu Rosja musi zjednoczyć wokół siebie swoich naturalnych so-

juszników, czyli państwa wchodzące w skład dawnego Bizancjum i powiązane w sposób pośredni z historyczną ideą Moskwy, ujmowanej jako tzw. trzeci Rzym. W tym kontekście warto zauważyć, iż z perspektywy historycznej Bizancjum charakteryzowało się specyficznym położeniem geopolitycznym – obejmowało bowiem terytorium na styku trzech kultur i kontynentów: Europy, Azji i Afryki, ale także Półwyspu Bałkańskiego, Azji Mniejszej, Syrii, Palestyny, Egiptu, części Mezopotamii, Armenii oraz Krymu i Kaukazu (Gruzja), aż po granice Arabii. Podsumowując, w tak ukształtowanym środowisku geopolitycznym wymienionych państw najważniejszym celem polityki „obstrukcji" Federacji Rosyjskiej pozostają przede wszystkim motywy geopolityczne i georeligijne (interreligijne). Pod tym względem obecna sytuacja religijna na Ukrainie staje się wyjątkowo emblematyczna, zaś rola instytucji Rosyjskiej Cerkwi Prawosławnej Patriarchatu Moskiewskiego w środowisku konfesyjnym i politycznym Ukrainy – szczególnie znamienna (Stępniewski, 2011, s. 102–103; Potulski, 2010, s. 153–154).

Konflikt prawosławia moskiewskiego i ukraińskiego pozostaje uwarunkowany, nade wszystko, doniosłością czynnika historycznego i wewnątrzeklezjalnego. Chodzi o uznanie faktu, którego światowa wspólnota prawosławna nie godziła się oficjalnie uznać od 322 lat – bezprawnego dołączenia metropolii kijowskiej do Rosyjskiego Kościoła Prawosławnego. W październiku 2018 r. Synod Patriarchatu Konstantynopolitańskiego uznał kanoniczność Ukraińskiej Cerkwi Prawosławnej Patriarchatu Kijowskiego i Ukraińskiej Autokefalicznej Cerkwi Prawosławnej, a także nieważność aktu przekazania metropolii kijowskiej pod moskiewską jurysdykcję z 1686 r. Patriarcha Bartłomiej I uzależnił jednocześnie nadanie autokefalii od zjednoczenia kościołów prawosławnych na Ukrainie. Reakcja Rosyjskiego Kościoła Prawosławnego była jednoznaczna – synod Rosyjskiej Cerkwi Prawosławnej we wrześniu 2018 r. zawiesił kontakty robocze z Patriarchatem Konstantynopolitańskim, a już w październiku zdecydował o zerwaniu z nim wszelkich stosunków i jedności eucharystycznej. Rozłam w światowym prawosławiu stał się zatem faktem (Myślicki, 2019, s. 106). Sobór zjednoczeniowy z udziałem hierarchów, księży i wiernych, obradujący 15 grudnia 2018 r. w Kijowie oraz podpisany 5 stycznia 2019 r. przez ekumenicznego patriarchę Konstantynopola Bartłomieja I tomos (dekret) o autokefalii Cerkwi Prawosławnej Ukrainy, fundamentalnie zmieniły sytuację ukraińskiego prawosławia. Z chwilą wydania tomosu przez honorowego zwierzchnika świata prawosławnego Cerkiew ukraińska stała się piętnastym pełnoprawnym i samodzielnym (autokefalicznym) Kościołem prawosławnym. Powołanie Cerkwi Prawosławnej Ukrainy stało się bardzo ważne nie tylko dla jego wiernych – ma ono także istotne znaczenie dla państwa ukraińskiego, zarówno w wymiarze polityki wewnętrznej, jak i pozycji Ukrainy w stosunkach międzynarodowych i interreligijnych (Kowalczyk, 2020, s. 5).

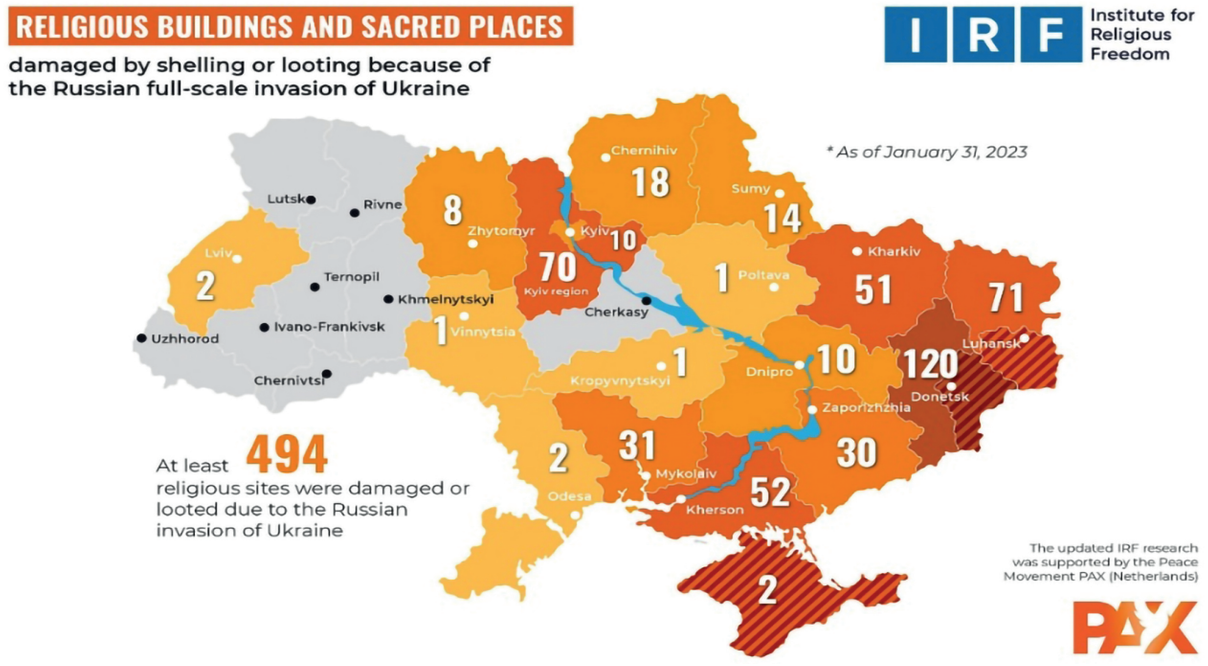
Należy podkreślić, że przed agresją Rosji na Ukrainę 24 lutego 2022 roku podległa Patriarchatowi Moskiewskiemu Ukraińska Cerkiew Prawosławna Patriarchatu Moskiewskiego liczyła około 13 tys. parafii skupionych w 52 eparchiach (diecezjach). Najwięcej znajdowało się w centralnych obwodach – chmielnickim i winnickim. Do Cerkwi Prawosławnej Ukrainy należało ponad 7 tys. parafii ukraińskich w 44 eparchiach (Centrum Badań nad Bezpieczeństwem Akademia Sztuki Wojennej, 2022, s. 3). Trudna do oszacowania pozostaje liczba wiernych obu wspólnot, jednak w świetle badań z 2021 roku większość prawosławnych na Ukrainie (58 proc.) deklaruje przynależność do Cerkwi Prawosławnej Ukrainy, zaś 25 proc. do podległej UCP PM, reszta (12 proc.) określa się po prostu jako prawosławni. W związku z „operacją specjalną" w 16 eparchiach UCP PM zaprzestano wymieniać podczas liturgii imię patriarchy moskiewskiego Cyryla. Obarczono go współodpowiedzialnością za agresję rosyjską i pojawiły się głosy o dążeniu do autokefalii. W tradycji i praktyce prawosławnej odmowa wymienienia głowy Cerkwi oznacza wyjście spod jego jurysdykcji. Do takiej praktyki dochodzi w parafiach na terenie całej Ukrainy. Moskwa przekonuje, że UCP PM jest prześladowana na Ukrainie, jednak głowa tej Cerkwi na Ukrainie, metropolita Onufry (Berezowski), wprost powiedział, że Rosja zaatakowała Ukrainę i trwa bratobójcza wojna, którą nazwał „grzechem Kaina". Zaapelował do prezydenta Rosji o jej zaprzestanie. Wyjątkowo patriotyczne kazanie było dużym zaskoczeniem, ponieważ metropolita Onufry postrzegany był jako duchowny w pełni lojalny wobec Patriarchatu Moskiewskiego i Rosji. Jego zdanie podtrzymał metropolita Zaporoża Łukasz (Kowalenko), mimo że wciąż silnie popiera niepodzielność Cerkwi prawosławnej na Ukrainie. Inaczej sytuacja wygląda wśród duchownych niższego szczebla, dla których Patriarchat Moskiewski traci autorytet. Część z nich zbierała nawet podpisy pod apelem do Rady Patriar-

Rys. 2. Liczba obiektów infrastruktury religijnej w Ukrainie dotkniętych agresją Federacji Rosyjskiej według kryterium przynależności konfesyjnej (wyznaniowej)



Źródło: *Almost 500 religious sites were destroyed in Ukraine as a result of Russian aggression*, Institute for Religious Freedom, Reports: Ukraine, https://irf.in.ua/p/105 (dostęp: 3.02.2023).

Rys. 3. Liczba obiektów infrastruktury religijnej w Ukrainie dotkniętych agresją Federacji Rosyjskiej



Źródło: *Almost 500 religious sites were destroyed in Ukraine as a result of Russian aggression*, Institute for Religious Freedom, Reports: Ukraine, https://irf.in.ua/p/105 (dostęp: 3.02.2023).

chów Starożytnych Kościołów Wschodnich z pozwem przeciwko patriarsze Cyrylowi. Pod apelem podpisało się już ponad 200 duchownych z różnych eparchii UCP PM, którzy domagali się postawienia Cyryla przed najwyższym trybunałem światowego prawosławia oraz zbadania zgodności ideologii „ruskiego miru" z doktryną prawosławną (Centrum Badań nad Bezpieczeństwem Akademia Sztuki Wojennej, 2022, s. 3–4).

Krytykę agresji Federacji Rosyjskiej na Ukrainę w międzynarodowym środowisku interreligijnym wyraziła m.in. Cerkiew prawosławna Holandii, Niemiec, Polski, Grecji, Litwy. Cyryl został potępiony przez zwierzchnika Cerkwi Aleksandryjskiej patriarchę Teodora II, zwierzchnika Rumuńskiej Cerkwi Prawosławnej patriarchę Daniela i prymasa Cerkwi Prawosławnej Finlandii arcybiskupa Lwa. Z prośbą o wywarcie nacisku na władze Rosji zwróciła się do Cyryla Światowa Rada Kościołów. Odpowiedź Cyryla na apel wpisała się w retorykę władz rosyjskich, mówiącą o wrogim NATO, które rękoma Ukraińców postanowiło napaść na Rosję, oraz nadmiernych sankcjach i rusofobii Zachodu. Ponad 500 teologów prawosławnych z całego świata podpisało deklarację, w której szczegółowo opisano koncepcję „ruskiego miru" jako herezję, rodzaj etnofiletycznego fundamentalizmu religijnego o charakterze totalitarnym. Jej istotą jest ponadnarodowa cywilizacja rosyjska zwana „Świętą Rusią" będąca w kontrze do złego, zepsutego Zachodu (Centrum Badań nad Bezpieczeństwem Akademia Sztuki Wojennej, 2022, s. 5–6).

Podsumowując, należy skonstatować, że obecnie na Ukrainie funkcjonują dwie duże wspólnoty prawosławne: Ukraińska Cerkiew Prawosławna (dalej: UCP), pozostająca w łączności kanonicznej z Patriarchatem Moskiewskim, do której przynależy 8,1 tys. parafii, oraz powołana w 2018 r. autokefaliczna Cerkiew Prawosławna Ukrainy z ok. 9 tys. parafii. Od 2019 r. do Cerkwi autokefalicznej przeszło ok. 2 tys. parafii UCP przy cichym wsparciu władz Ukrainy. Patriarchat Moskiewski nie uznał soboru zjednoczeniowego z 2018 r. i nie uznaje kanoniczności Cerkwi autokefalicznej, którą określa „schizmatycką" lub „raskolnikami". Wspierana jest ona przez władze Ukrainy, które jednocześnie podejmują działania wymierzone w UCP, oskarżaną o kolaborację z Federacją Rosyjską oraz o szerzenie wrogiej Ukrainie ideologii *russkogo miru* (Szabaciuk, 2025, s. 1). 20 sierpnia 2024 r. Rada Najwyższa Ukrainy uchwaliła ustawę, która umożliwia wydanie zakazu działalności struktur wyznaniowych utrzymujących więzi z państwem agresorem, Federacją Rosyjską. Przepisy te uderzają przede wszystkim w Ukraińską Cerkiew Prawosławną (Patriarchatu Moskiewskiego), powiązaną kanoniczne i administracyjne z Rosyjską Cerkwią Prawosławną. Nowe regulacje prawne wywołały duże poruszenie zarówno w Rosji, Ukrainie, jak i na świecie. Nowe regulacje prawne, umożliwiające wprowadzenie zakazu działalności podmiotów religijnych, zaczęły negatywnie rzutować na percepcję sytuacji wyznaniowej w Ukrainie. Warto podkreślić, że nie odnoszą się one bezpośrednio do UCP, która nie jest wymieniona *explicite* w treści dokumentu, lecz zakazują działalności na terytorium Ukrainy Rosyjskiej Cerkwi Prawosławnej. Z tego względu wszelkie podmioty utrzymujące z nią kontakt mogą zostać objęte sankcjami. Nie należy również zakładać, że nowe regulacje przyczynią się do zjednoczenia dwóch największych Cerkwi prawosławnych w Ukrainie. Po odłączeniu się w lutym 2019 r. ok. 1000 parafii od UCP i przejściu do autokefalicznej Cerkwi Prawosławnej Ukrainy, poziom wzajemnej niechęci i braku zaufania okazał się zbyt wielki. Niewątpliwie jednak wdrożenie nowych regulacji przyczyni się do zwiększenia polaryzacji społecznej i politycznej w państwie (Szabaciuk, 2024, s. 1–3). Uchwalenie przez Ukrainę ustawy z sierpnia 2024 r., umożliwiającej likwidację struktur religijnych powiązanych z agresorem, spotkało się z krytyką organizacji broniących praw człowieka i podmiotów środowiska interreligijnego (Stolica Apostolska), co Rosja wykorzystała do wzmocnienia swojej narracji przeciwko Ukrainie. Mimo to Ukraina skutecznie broni swojej polityki, przekonując Zachód, że działania wobec UCP są konieczne ze względu na bezpieczeństwo państwa. Konflikt wokół UCP pozostaje zatem istotnym elementem rosyjsko-ukraińskiego sporu, wpływając zarówno na wewnętrzną sytuację Ukrainy, jak i na międzynarodowe postrzeganie wojny i politykę samej Rosji (Szabaciuk, 2025, s. 3).

Wnioski

Na podstawie przeprowadzonej analizy należy skonstatować, iż współczesna Federacja Rosyjska w ramach realizowanych polityk bezpieczeństwa i konfesyjnej buduje tożsamość międzynarodową w oparciu o imperatyw ekskluzywizmu cywilizacyjno-kulturowego i konfesyjnego, pozostającego w opozycji do państw Zachodu i USA. Specyfika tożsamości Rosji opiera się

niezmiennie na afirmacji religii prawosławnej i jej roli w państwowej polityce wewnętrznej (ontologicznej) i międzynarodowej (interreligijnej). W polityce konfesyjnej realizowanej w środowisku międzynarodowym i interreligijnym przez Federację Rosyjską istotną rolę odgrywa instytucja Rosyjskiej Cerkwi Prawosławnej Patriarchatu Moskiewskiego. Celem polityki konfesyjnej realizowanej przez Rosję i Cerkiew Prawosławną na obszarze poradzieckim jawi się utrzymanie prymatu polityczno-kulturowego i konfesyjnego w stosunkach z państwami o tradycji prawosławnej, będącymi przedmiotem zainteresowania FR w ramach tzw. ruskiego miru. Prymat rosyjskiego prawosławia i petryfikacja pozycji Rosyjskiej Cerkwi Prawosławnej Patriarchatu Moskiewskiego na obszarze Europy Wschodniej, w szczególności zaś w środowisku wewnętrzkonfesyjnym Ukrainy, ma służyć zachowaniu przez Federację Rosyjską wpływu na podejmowane w tym regionie procesy polityczno-ustrojowe, tożsamościowe, kulturowo-identyfikacyjne i politycznomiędzynarodowe (Olejarz, 2020, s. 23–24).

Bibliografia

1. Agadżanin A., *Religijny pluralizm w Rosji prawosławnej: polityczne kontrowersje i ich społeczne podłoże*, [w:] *Religia w perspektywie XXI wieku*, Kraków 1995, s. 88–89.
2. *Almost 500 religious sites were destroyed in Ukraine as a result of Russian aggression*, Institute for Religious Freedom, Reports: Ukraine, https://irf.in.ua/p/105 (dostęp: 3.02.2023).
3. Borowik I., *Odbudowywanie pamięci. Przemiany religijne w Środkowo-Wschodniej Europie po upadku komunizmu*, Kraków 2000, s. 131.
4. Curanović A., *Czynnik religijny w polityce zagranicznej Federacji Rosyjskiej*, Warszawa 2010, s. 17–18.
5. Curanović A., *Skazana na imperium? Lęki i dyskurs imperialny w procesie samoidentyfikacji Rosji poradzieckiej*, „Rocznik Instytutu Europy Środkowo-Wschodniej" 2021, t. 19, z. 2, s. 47–48.
6. de Lazari A., *Zagadnienie rosyjskie. Myślenie o Rosji: oglądy i obrazy spraw rosyjskich*, Bohun M., Gońkowski J. (red.), Kraków 2000, s. 101–106.
7. Fox J., Sendler S., *Bringing Religion into International Relations*, New York, 2004.
8. Giddens A., *The Consequences of Modernity*, Stanford 1990.
9. Giddens A., *Modernity and Self-identity: Self and Society in the Late Modern Age*, Cambridge 1991.
10. Harbatski A., *Tożsamość religijna a bezpieczeństwo konfesyjne: współczesne wyzwania (na przykładzie Republiki Białoruś)*, „Pogranicze. Studia społeczne" 2015, t. XXV, s. 138.
11. Horyevoy D., *Autocephaly of ROC may be canonically cancelled. A response to the article of metropolitan Hilarion Alfeyev*, Religious Information Service of Ukraine, https://risu.ua/en/autocephaly-of-roc-may-be-canonically-cancelled-a-response-to-the-article-of-metropolitan-hilarion-alfeyev_n126299 (dostęp: 23.02.2022).
12. *Human Security Handbook*, United Nations, 2016, s. 5.
13. Jackson R., Sorensen G., *Wprowadzenie do stosunków międzynarodowych. Teorie i kierunki badawcze*, Kraków 2006.
14. Kowalczyk J., *Społeczno-polityczne uwarunkowania powstania Kościoła Prawosławnego Ukrainy*, Lublin 2020.
15. Ławreszczuk M., *Prawosławie wobec problemu etnofiletyzmu*, „Elpis" 2009, nr 11, s. 79.
16. Ławreszczuk M., *Prawosławie wobec tendencji nacjonalistycznych i etnofiletystycznych*, Warszawa 2009.
17. Marczewska-Rytko M., *Religia i polityka w globalizującym się świecie*, Lublin 2010, s. 79–84.
18. Myślicki A., *Konflikt konfesyjny na Ukrainie przełomu lat 2018/2019*, „Przegląd Geopolityczny" 2019, nr 29, s. 106.
19. Nizioł M., *Dylematy kulturowe międzynarodowej roli Rosji*, Lublin 2004, s. 76.
20. Olejarz T., *Polityka konfesyjna Federacji Rosyjskiej jako wyzwanie dla bezpieczeństwa o charakterze niemilitarnym*, [w:] *Rosja wobec państw Europy Środkowej i Wschodniej: zagrożenia pozamilitarne*, Stępniewski T. (red.), Lublin 2020, s. 109–110.
21. Olejarz T., Bryliński P., *Uwarunkowania ideologiczno-konfesyjne polityki zagranicznej Federacji Rosyjskiej wobec obszaru WNP*, [w:] Kapuśniak T., *Federacja Rosyjska – Wspólnota Niepodległych Państw*, Lublin–Warszawa 2011, t. 2, s. 144.
22. Olejarz T., Stępniewski T., *Prawosławie jako element konstytutywny „dyplomacji konfesyjnej" Federacji Rosyjskiej wobec wybranych państw obszaru poradzieckiego*, [w:] *Religia i polityka na obszarze Europy Wschodniej, Kaukazu i Azji Centralnej*, Stępniewski T. (red.), Lublin 2013, s. 121.
23. Pawłuszko T., *Bezpieczeństwo ontologiczne państwa – koncepcja i zastosowanie*, „Doctrina" – Studia Społeczno-Polityczne" 2018, nr 15, s. 237.
24. Potulski J., *Współczesne kierunki rosyjskiej myśli geopolitycznej. Między nauką, ideologicznym dyskursem a praktyką*, Gdańsk 2010, s. 153–154.
25. *Rosyjska Cerkiew Prawosławna w służbie Kremla*, Ośrodek Studiów Przestrzeni Postsowieckiej, Centrum Badań nad Bezpieczeństwem Akademia Sztuki Wojennej, Analiza 35/Kwiecień 2022, Warszawa 2022.
26. Szabaciuk A., *Kwestia likwidacji Ukraińskiej Cerkwi Prawosławnej w Ukrainie*, „Komentarze IEŚ", nr 1190 (165/2024),

s. 1–3, https://ies.lublin.pl/wp-content/uploads/2024/08/ies-komentarze-1190–165–2024.pdf.
27. Szabaciuk A., *Problem statusu Ukraińskiej Cerkwi Prawosławnej jako instrument w rozgrywce geostrategicznej Rosji*, „Komentarze IEŚ", nr 1390 (130/2025), s. 1, https://ies.lublin.pl/komentarze/problem-statusu-ukrainskiej-cerkwi-prawoslawnej-jako-instrument-w-rozgrywce-geostrategicznej-rosji.
28. Solarz A.M., Schreiber H., *Religia w stosunkach międzynarodowych*, Warszawa 2012.
29. Steele B.J., *Ontological Security in International Relations. Self-Identity and the IR State*, New York–London 2008.
30. Stępniewski T., *Geopolityka regionu Morza Czarnego w pozimnowojennym świecie*, Lublin 2011, s. 102–103.
31. Suchanek L., *Wstęp*, [w:] *Między Europą a Azją. Idea Rosji-Eurazji*, Grzybowski S. (red.), Toruń 1998, s. 3.
32. Wendt A., *Constructing International Politics*, „International Security" 1995, Vol. 20, No. 1, s. 71–81.
33. Zachura M., *Religia w epoce „zderzenia cywilizacji"*, [w:] *Religia w stosunkach międzynarodowych*, Solarz A.M., Schreiber H. (red.), Warszawa 2012, s. 80.